

РАШКА ЙОСИФОВА, АНЕЛИЯ ПЕТКОВА
(Велико Търново)

ЗА ЕДНА ФОНЕТИЧНА ОСОБЕНОСТ НА
КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНАТА РЕЧ
(РЕФЛЕКС НА Ъ ГЛАСНА)

Подобно на другите езикови равнища и фонетичното равнище на българската книжовно-разговорна реч не е достатъчно проучено. Отделни фонетични черти се засягат най-вече във връзка с *правоговора* (ортоепията) или пък при характеристиката на *непълния (разговорния) стил* на произношение. В първия случай чрез определяне на правоговорните норми се търси отговор на въпроса, кои фонетични особености имат **книжовен** и кои **некнижовен** характер (т. е. нарушават правоговорната норма). При това твърде често двете речеви изяви – книжовно-разговорната реч (по-нататък КРР) и устна публична реч, не се диференцират и се означават с обобщаващия термин "устна реч". Във втория случай се акцентува на факта, че фонетичните особености могат да имат **разговорен** или **неразговорен** характер, като правилно се отграничава КРР от устна публична реч.

Като изхождаме от нашето разбиране за лингвистичния статус на българската книжовно-разговорна реч (Йосифова 1991, с. 43-53), смятаме, че при очертаване на фонетичните

особености на тази реч трябва да се има предвид както нейният книжовен, така и нейният разговорен характер, без да се отъждествява *разговорно* с *некнижовно*. Такова отъждествяване се наблюдава в отделни публикации, където се обявяват за диалектни (некнижовни) някои фонетични черти, които имат разговорен характер, напр.: изговор *нашта* от *нашата*, *моите* от *моите* (примерите са от: Бояджиев, Радева, Младенов, 1987, с. 61), *милън* от *милион*, *матерялен* от *материален* (примерите са от: Пашов, 1981, с. 51) и др. Освен това досегашните наблюдения на българската книжовно-разговорна реч сочат, че под диалектно влияние на фонетично равнище вероятно се оформят два изговорни типа в рамките на КРР – *източен* и *западен**, а според И. Кочев може би и *южен* (Кочев, 1985, с. 521). Особеностите, по които можем да отграничим двата типа произношение (източно и западно), са от рода на: рефлекс на *ѣ* гласна – *мля̀ко* и *млѐко***, *вѣра* и *вѐра*; редуция на гласната [e] – *нибѐ* и *небѐ*; степен на редуциране на гласните [a] и [o] – *да̀вѣм* и *да̀вам*, *вѝну* и *вѝно*; палатализация пред гласните [e] и [и] – *сѐ'ело* и *сѐло*, *зѝ'ма* и *зѝма*; изговор на меки съгласни в глаголните окончания и при членуване на имената – *говѐр'ъ* и *говѐрѣ*, *учѐтел'ъ* и *учѐтелѣ*; консонантизация на редуцирана гласна [и] – *знайш* и *знаш* (от *знаѐш*); словно ударение – *до̀йдох* и *дойдо̀х*, *ка̀жи* и *ка̀жи*, *ра̀бота* и *ра̀бота* и др. Посочените изговорни варианти са равностойни във функционално отношение, затова някои от тях са приети в книжовния език като дублетни форми.

Ако вземем предвид факторите, които имат роля за формиране на фонетичното равнище на КРР, можем да

* Такава идея се прокрадва още при Л. Андрейчин във връзка с изговора на съгласните пред [e] и [и], където авторът присма за книжовни и двата варианта (със и без палатализация на съгласните): Андрейчин, 1980, с. 142 (статията е от 1957 г.). Вж. по-късно: Бояджиев, 1980, с. 89; Йосифова, 1986, с. 164; Виденов, 1986, с. 34-35.

** При посочените примери първият вариант, който даваме, е източен, а вторият – западен.

обединим нейните фонетични черти в две групи. Особеностите на КРР от първата група се оформят предимно *под влияние на един диалект или на група диалекти* и отразяват процеса на преминаване от диалектно през интердиалектно към книжовно, т. е. постепенно те придобиват наддиалектен характер, напр.: рефлекс на **ѣ** гласна, качествена редукция на вокалите, мекост на съгласните (пред *е* и *и*, в глаголни окончания, в членувани форми), място на словното ударение. Към втората група фонетични черти на КРР отнасяме тези, които са се формирали *като резултат от разговорния комуникативен акт*, при който се осъществява КРР. Тези черти имат общобългарски характер, понеже са налице почти във всички диалекти, напр.: изпадане на вокали или на цели срички, изпадане на консонанти, опростяване на удвоени съгласни, разговорна интонация. Повечето фонетични особености от втората група се срещат не само в българската книжовно-разговорна реч, но и в разговорната реч на други езици, причина за което е еднаквостта на комуникативния акт. Именно разговорният характер на комуникативния акт налага еднотипни фонетични черти, които можем да определим като езикови универсалии. Така посоченото групиране на фонетичните черти на КРР не отменя възможността при оформянето на някои от тях двата фактора да действуват комплексно.

При изследване на фонетичното равнище на КРР интерес предизвиква една типично българска фонетична особеност, а именно рефлексът на **ѣ** гласна, т. е. редуването на [’а] ~ [е] от старобългарското широко *е* при някои думи и форми. Въпросът за изговора на стб. ятова гласна (**ѣ**) в съвременния български език е поставян неведнъж от нашите езиковеди и то предимно с оглед на кодификацията на правилото (преглед на различните становища вж. при Йосифова, 1978, с. 15-28). Без да се спираме на многобройните спорове относно правописа и правоговора на т. нар. променливо *я*, ние си поставяме за задача да проследим как в КРР, т. е. в устната реч на носителите на книжовния език, която се отличава с непринуденост и спонтанност, се изговарят думите и формите с ятова гласна.

За да се представи относително вярна картина на едугуването [ʼa] ~ [e] от стб. ѣ в КРР, от особена важност е въпросът за подбора на материала. Нашите наблюдения са направени върху материал, събран според изискванията на предварително съставено упътване (Йосифова, 1985, 14 с.). Това е около 25 часа магнетофонни записи на жива реч от различни елища на страната: Толбухин, София, Бургас, Свиленград, Юстендил, Плевен, Видин, Шумен, Враца, Айтос, Пловдив, Аброво, Варна и др. Информаторите са предимно с по-висока степен на образование (което предполага и по-висока степен на владеење на книжовния език), различни по възраст и по професия. Магнетофонните записи са осъществени при неофициална ситуация, т. е. ситуация, при която се прилага методът на "скрития микрофон", информаторите са добри познати, а записващият сам участва в разговора.

Наблюденията върху рефлексa на ѣ гласна в българската книжовно-разговорна реч поставят за разрешаване два основни проблема. Първо, като имаме предвид, че фонетичната норма в КРР притежава голяма вариантност (вж. и Йосифова, 1986, с. 161-164), т. е. при една и съща фонетична позиция функционират различни произносителни варианти (напр.: *пърѣбва и трѣбва, вѣрно и вѣрно, живѣхмe и живѣхмe, хлѣб и хлеб, тѣхни и тяхни, голѣми и голѣми**), необходимо е да установим при кои думи и форми с ятова гласна се наблюдава вариантно произношение и дали посочената вариантност е в зависимост от някои социолингвистични параметри като възраст, образование, професия и т. н. Второ, нужно е също да проследим доколко кодификацията на екавия изговор на ятовата гласна, отразена в "Правописен речник на съвременния български книжовен език" – 1983г.**, е повлияла върху

* При всички примери писмено регламентиран е първият вариант.

** Като говорим за кодификация на екавия изговор на ѣ гласна, имаме предвид бележката в Правописен речник 1983, с. 20, която гласи: "В старата форма на книжовния език в случаите на променливо я се допуска изговор е".

вариантността на произношение при думите и формите променливо я.

В съвременния български език променливо я се открива при различни части на речта (съществителни, глаголи, прилагателни, местоимения, наречия), като може да се срещне както в основната, така и в производната от нея граматична форма на съответната дума. Сравнително неголемият брой думи, съдържащи стб. ъ (в книжовния език те са около 10%) разбира се, имат различна честота на употреба в КРР*. Основа на това фреквентността на думите и формите с ятова гласна е пряка зависимост от темите на разговор между комуникантите – наблюдаваните от нас записи на КРР включват разнообразни теми, като повечето от тях имат всекидневнобитов характер.

Понеже изследваме книжовно-разговорна реч, то при голямата част от информаторите е налице редуване [’а]~[е] в зависимост от съответните фонетични условия (място на ударението и характер на следващата сричка), напр.: *вя́тък* но *ветро́вѐ*; *мля́ко*, но *мле́чен*. Като имаме предвид диалектното членене на българския език, естествено е да очакваме, че съобразеният с писмената книжовна норма изговор на ъ гласна (непрегласен – *бял*, и прегласен – *бе́ли*) е последователен при информатори от селища, разположени изток от ятовата граница. Необходимо е обаче да подчертаем, че сравнително рядко се откриват информатори с нужната степен на образованост (макар и носители на западни диалекти), които последователно при всички думи и форми с ятова гласна не спазват редуването [’а]~[е].

Както изтъкнахме по-горе, ние се интересуваме от случаите на вариантно произношение при думите и формите с ъ гласна, като тази вариантност може да се прояви в речта на един и същ информатор. В КРР кръгът на думите

* В КРР особено ниска честота на употреба имат сложните думи с променливо я – в прослушаните 25 ч. магнетофонни записи открихме само няколко примера, поради което в тази разработка не се спираме на въпроса за рефлекс на ъ гласна при сложните думи.

вариантно произношение (и *якаво*, и *екаво* без оглед на фонетичните условия, които изискват или *якаво*, или *екаво* произношение, напр.: *мля̀ко* и *млѐко*, *бѐли* и *бя̀ли*) е сравнително неголям. Освен това вариантността е по-слабо изразена при думи, възприети в книжовния език с екав изговор, макар че са налице условия за *якав*, напр.: *дѐло*, не и *я̀ло*, *лѐк*, не и *ля̀к*, *изрѐзка*, не и *изря̀зка*; но *нагрѐвка* и *агрѐвка*, *зрѐlost* и *зря̀lost**. Вариантността обаче е нормално явление в случаите, когато е кодифициран *якав* изговор (при условия за *екав*), напр.: *видя̀хме* и *видѐхме*; *живя̀хте* и *живѐхте*.

В КРР наличието на произносителни варианти (*якав* и *екав*) е в зависимост от фреквентността на думите с променливо *я***. Наблюдаваният материал показва, че вариантният изговор засяга предимно високочестотните думи и свързаните с тях форми: *бях* и *бех*, *ня̀ма* и *нѐма****, *тря̀бва* и *трѐбва*, *ня̀какъв* и *нѐкакъв*, *голя̀м* и *голѐм*, *ця̀л* и *цѐл*, *ня̀кой* и *нѐкой*, *ня̀къде* и *нѐкъде*, *вя̀рно* и *вѐрно*, *бя̀л* и *бѐл*, *ня̀колко* и *нѐколко*, *вся̀ка* и *всѐка*, *хля̀б* и *хѐб*, *бя̀гам* и *бѐгам*, *вя̀тър* и *вѐтър*, *ня̀как* и *нѐкак*, *ня̀кога* и *нѐкога*; *голѐми* и *голя̀ми*, *цѐли* и *ця̀ли*, *ня̀към* и *нѐкъм*, *тя̀хни* и *тѐхни*, *бѐли* и *бя̀ли*, *промѐни* и *промя̀ни*, *рѐзки* и *ря̀зки*, *видѐни* и *видя̀ни*, *живѐли* и *живя̀ли* и т. н.**** Доказателство, че лексемите са високочестотни, намираме и в "Честотен речник на българската разговорна реч" (1987 г.) от Ц. Николова. Посочените от нас думи с променливо *я* заемат по-предни места в ранговия списък, а спомагателният глагол

* Последните две съществителни са посочени в Правописен речник (1983) като дублети, т. е. те са и писмено регламентирани.

** Такава зависимост от фреквентността откриваме и при друго фонетично явление – количествената редукция на гласните (по-подробно вж. Йосифова, 1986, с. 161, 163).

*** Понеже *ня̀ма* е от стб. не́ имамъ (т. е. не съдържа ъ гласна), такъв изговор *нѐма* е характерен и за редица източни диалекти. Този факт подпомага засилената вариантност на глагола (*ня̀ма* и *нѐма*) в КРР.

**** В примерите не се отбелязват всички форми на думите.

съм с неговите форми е най-често употребяваният глагол българската разговорна реч (Николова, 1987, с. 211). Необходимо е също да се отбележи, че част от думите със засилен фреквентност в КРР имат висока честота на употреба изобщо в българския език (напр.: *няма, вярно, бях, голям*), а при други (това са обикновено местоимения и местоименни наречия *тях, тяхна, някакъв, няколко, някак, всякой, всякъде* и др.) фреквентността е мотивирана от персоналния и спонтанния характер на общуването в КРР.

Важен фактор, способстващ за наличието на произносителни варианти при думите с ятова гласна, се оказва информативната незначимост на опозицията [’а]~[е]*. Т. е. предна и съща фонетична позиция в КРР съществуват паралелни якави и екави форми, и то с възможност за взаимозаменяемост**. Наблюдаваният материал показва, че отделни информатори последователно спазват (*бял – бѐли, мля̀ко – млекàр*) или не спазват винаги (*млѐко, бя̀ли*) кодифицираното в писмения книжовен език ятово правило, без, разбира се, това да пречи на осъществяването на комуникативния акт. Особено интерес представляват случаите, когато в речта на един и същ информатор свободно се сменят екави и якави форми независимо от фонетичните условия, напр.: *ня̀кой* от *тя̀х*, *нѐколко* вестници, *всѐки* от *тех*, *нѐкой* от *тя̀х*, *нѐма* възможност, *тя̀хните* възгледи (това са словосъчетания от речта на един и същ информатор); // *И нѐкакви* цигани / дали им страхотни апартаменти / не само на цигани де// *И ня̀каква* циганка каза//; 1. *Нѐма* да се уплаша до два̀йсе и седем честно ти казвам! 2. О-о / след дъжд качулка! 1. Хич *ня̀ма* д

* Р. Бернар сочи един единствен случай, когато противопоставяне на [’а]~[е] е информативно значимо: *заплѣ̀скам* ‘ръкопляскам’ и *заплѣ̀сква* ‘изцапвам’ (Бернар 1982, с. 61).

** Интерес представлява въпросът за функцията на тези произносителни варианти в художествения текст. И тъй като изборът на съответен вариант от страна на твореца е художествено мотивиран, проблемът заслужава специално проучване.

се уплаша / и не ми *трябва* толкоз рано / ама...; //Ше ви кажа
колко думи за този най-голям / един от най-голямите
български празници// и др.

В зависимост от фонетичните условия, които обуславят
редуването [’а]~[е] от стб. **ѣ**, произносителните варианти могат
да се обединят в две основни групи: 1) варианти при фонетични
условия за **якав** изговор (*вѣра* и *вѣра*, *смѣтам* и *смѣтам*,
железна и *железна*, *тѣсно* и *тѣсно*) и 2) варианти при
фонетични условия за **екав** изговор (*успѣли* и *успѣли*, *цѣли* и
цѣли, *овладѣни* и *овладѣни*, *бѣли* и *бѣли*). Материалът показва,
че появата на първата група произносителни варианти не
зависи от фонетичната позиция на **ѣ** гласна, т. е. екавият
вариант е възможен стига думата да съдържа променливо *я*.
Появата обаче на произносителни варианти от втората група
(в случая езиковедите говорят за "сврѣхякане" или "сврѣх-
старателност") е ограничена от фонетични условия, които
трябва да са налице едновременно: 1) ударението да пада на
сричката с **ѣ** гласна (напр.: *узрѣли* и *узрѣли*, но *сняг*, *снеговѣ*,
а не *сняговѣ*); 2) следващата сричка да съдържа предна гласна
[и] (напр.: *засмѣни* и *засмѣни*, но *хляб*, *хлѣбен*, а не *хлябен*), а
по изключение [е] (напр.: *лѣто*, *лѣтен*, но и *лѣтен*); 3) в
следващата сричка пред гласна [и] да стоят (най-често)
сонорни съгласни [л, н, м] или (по-рядко) беззвучни съгласни
(напр.: *цѣли* и *цѣли*, *видѣни* и *видѣни*, *голѣми* и *голѣми*, но и
– *рѣпи* и *рѣпи*, *сѣнки* и *сѣнки*). От изтъкнатите по-горе
фонетични условия става ясно, че безизключителен характер
има само ударението – сричката с променливо *я* трябва да е
под ударение, за да е възможен **якав** вариант*.

Вариантността при думите и формите с ятова гласна е
характерна и за кодифицирания книжовен език, по-точно за

* Със засилената роля на ударението (а не само с руско влияние)
може да се обясни и появата на десѣтка (също и десѣтка) вм. десѣтка от
десет (стб. *десѣтъ*) в разговорната реч (KPP, интердиалект, диалект). В
случая е налице "възстановяване" на **якав** изговор при преместване на
ударението върху сричката, в която "има" променливо *я*.

устната публична реч (т. е. устната форма на научния публицистичния и административно-деловия стил). Без да се спираме специално на въпроса за рефлекс на ъ гласна в устната публична реч, ще отбележим само, че твърде често произносителни варианти и от двете групи се наблюдават в речта на събеседници със сравнително висока степен на образованост и с разнообразни професии: журналисти (включително водещи на популярни предавания в радиото и телевизията), лекари, политици, юристи, архитекти, офицери, даже и езиковеди. Казаното подкрепя нашето становище за необходимостта от системно изследване именно на КРР, за да се проследи движението на разговорните елементи в посока към кодифицирания книжовен език (Йосифова, 1991, с. 46). И още нещо – за наддиалектния характер и на втората група произносителни варианти (*живя̀ли, остаря̀ли, тях̀ни*) говори и фактът, че (макар и рядко) ги откриваме и в писмени текстове.

Наблюдаваните магнетофонни записи на КРР показват категорично, че рефлексът на ъ гласна е в зависимост и от някои социолингвистични параметри като степен на образование, възраст и професия на информаторите. Степента на образованост определя по-слаба или по-силна зависимост на изговора на ятовата гласна от изговора ѝ в диалектната област към която принадлежи комуникантът. Тази зависимост от диалектния навик е по-ниска (даже незначителна) при информатори от 18 до 35-40-годишна възраст, а се засилва при по-старото поколение информатори. Освен това диалектният навик има по-слабо влияние върху изговора на думите и формите с променливо я, когато участниците в комуникативния акт са от различни диалектни краища (и източни, и западни). При висока степен на образованост (висшисти) рефлексът на ъ гласна в КРР се определя и от вида образование на информаторите – филологическо или нефилологическо (което пък е свързано с упражняваната от комуникантите професия). Естествено при информатори с филологическо

образование е налице по-последователно спазване на писмено кодифицираната норма.

От изказаните дотук съображения следва, че социолингвистичните фактори могат да засилят или да отслабят вариантността на фонетичната норма при променливото *я* в КРР. Следващият пример илюстрира доколко произносителните варианти при думите и формите с ятова гласна зависят от социолингвистичните параметри. Наблюдаваме магнетонен запис с времетраене 25 мин., осъществен през септември 1982 г. в гр. Мездра. Разговорът се провежда между двама информатори, чиито данни са следните: а) информатор № 1 – със с филологическо образование, на възраст 26 год., работи като ръководител на направление "Театър" в Окръжен съвет за култура, местоживее в гр. Враца и б) информатор № 2 – извършил Полувисш железничарски институт, на възраст 29 год., работи като художествен ръководител на театрален колектив към Дом на транспортните работници, местоживее в гр. Мездра. И при двамата информатори се откриват произносителни варианти само от първата група, напр.: при информатор № 1 – *нема* (1 път) срещу *няма* (10 пъти), *бех* (1 път), но и *бяхме* (1 п.), *излèзат*, *вèрвам* (по 1 п.), но и редовна употреба на *трябва* (20 п.), *някъде*, *някои*, *място* и т. н.; при информатор № 2 – използва само вариант *нема* (7 п.), а също *бех* (2 п.), *некой* (2 п.), *всèка*, *лèто*, *неколко*, *успèхме*, *голèмо* (по 1 п.), *трèбва* (3 п.), но и *трябва* (2 п.), *тях* (1 п.).

В началото на тази разработка си поставихме за задача да проследим и доколко кодификацията на екавия изговор на ятовата гласна е повлияла върху вариантността на произношение при думите и формите с променливо *я*. Записите на КРР, които разполагаме, обхващат един сравнително немалък период от време (1978-1993 г.) и ни позволяват да извършим такъв род изследване. Въпреки че "Правописен речник на съвременния български книжовен език" от 1983 г. допуска вариантност в произносителната норма на променливо *я*, нашите наблюдения не сочат активизиране на екавите форми

в КРР. Вероятно една от причините може да бъде и недостъпната популярност на кодифицираната норма, като се има предвид, че в учебниците по български език от 3. до 10. клас включително (излезли в периода 1986-1990 г.) не е отразен (дори при характеристиката на разговорния стил) фактът, че устната форма на книжовния език е допустим и екав изговор на променливо я*.

Изказаното по-горе предположение, че под диалектното влияние на фонетично равнище се оформят два изговорни типа в рамките на КРР – източен и западен, се подкрепя от разглежданата от нас фонетична особеност – рефлекс на ъ гласна. Източният тип се характеризира с редуване [’а]~[е] при думите и формите с променливо я (както е в писмената кодифицираната норма) и със сравнително малкото на брѣкави варианти при фонетични условия за якав изговор (напр. *няма*, но и *нѣма*; *вѣрно*, но и *вѣрно*). Редуването [’а]~[е] присъщо и на западния изговорен тип (та нали КРР се включва в обема на понятието "книжовен език"!), но екавите варианти имат много по-висока честота на употреба. Рефлексът на ъ гласна в КРР не дава сведения за съществуването и на южно изговорен тип, тъй като частичното прегласяване на ъ в зависимост само от ударението, а не и от характера на следващата сричка, напр.: *бял*, *бѣли*, но *белотѣ*; *цял*, *цѣл*, но *целостѣ*; *видѣл*, *видѣли*) се наблюдава спорадично при информатори от цялата езикова територия.

Приемането на два изговорни типа (според рефлексата на ъ гласна) – източен и западен, не противоречи на нашето разбиране за българската книжовно-разговорна реч. Тази реч си остава **книжовна** независимо че са налице териториално обусловени варианти на произношение. Езиковедите отричат вариантността на книжовната норма, като още през 1942 г. Л. Андрейчин изказва мисълта, че "книжовният език"

* Само в учебника по български език за 8. клас се отбелязва съвсем накратко, че екавият вариант е допустим при т. нар. непълнен стил произношение.

е се говори навсякъде съвсем еднакво, а получава в различните български краища различна окраска, според характера на местните диалекти" (Андрейчин, 1942, с. 574), а по-късно И. Дуриданов приема, че "регионално обусловената вариантност (дублетност) на всички равнища (фонетика, морфология, синтаксис, лексика) не нарушава единството на книжовния език" (Дуриданов, 1980, с. 27). И понеже съществуването на варианти е нормално явление за книжовния език като система, следователно вариантността е присъща и на неговите две разновидности: КРР и кодифициран книжовен език (включващ отделните стилове).

Наблюденията върху рефлексa на **ѣ** гласна в КРР ни позволяват да заключим, че посочените от нас две групи произносителни варианти (екави – *нѣма*, *бех*, и якави – *тѣхни*, *живѣли*) несъмнено имат наддиалектен характер и са една от особеностите, типични за фонетичното равнище на българската книжовно-разговорна реч. Като вземаме предвид както рефлексa на ятовата гласна, така и други фонетични черти на КРР, можем да обобщим различията на фонетично равнище между КРР и кодифицирания книжовен език. Двете разновидности на книжовния език се отличават: 1) по брой на фонетичните варианти – в КРР те са повече на брой при дадена фонетична позиция, и 2) по отношение към кодификацията – в кодифицирания книжовен език всички варианти на книжовната норма са кодифицирани, докато в книжовно-разговорната реч част от тях са кодифицирани (напр.: *нѣкакъв* и *нѣкакъв*, *четѣхме* и *четѣхме*), а други не са (напр.: *остарѣли*, *живѣни*), но не нарушават книжовно-разговорната норма.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин, 1942: Андрейчин, Л. Народни говори и книжовен език – Училищен преглед, 1942, кн. 5-6.
- Андрейчин, 1980: Андрейчин, Л. За мекостта в българския книжовен език. – В: Помагало по българска фонетика. С., 1980.
- Бернар, 1982: Бернар, Р. Редуване я/е от стб. ъ в съвременни български език. – В: Р. Бернар. Българистични изследвания. С., 1982.
- Бояджиев, 1980: Бояджиев, Т. Фонетични и правописни дублети книжовния език. – В: Проблеми на езиковата култура. С., 1980.
- Бояджиев, Радева, Младенов, 1987: Бояджиев, Т., В. Радева, М. Сл. Младенов. Между диалектното и книжовното. С., 1987.
- Виденев, 1986: Виденев, М. Норма и реч. С., 1986.
- Дуриданов, 1980: Дуриданов, И. Общото езикознание и проблемите на езиковото строителство. – В: Проблеми на езиковата култура. С., 1980.
- Йосифова, 1978: Йосифова, Р. Думи и форми с ятова гласна. – В: Практикум по правопис и пунктуация. В. Търново, 1978 (съставител Р. Русинов).
- Йосифова, 1985: Йосифова, Р. Упътване за събиране на материал от книжовно-разговорната реч. В. Търново, 1985.
- Йосифова, 1986: Йосифова, Р. Фонетичното явление количествена редукция в книжовно-разговорната реч. – Български език, 1986, кн. 2.
- Йосифова, 1991: Йосифова, Р. Място на книжовно-разговорната реч в системата на общонародния език. – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991.
- Кочев, 1985: Кочев, И. Социolingвистика и диалектология. – Български език, 1985, кн. 6.
- Николова, 1987: Николова, Ц. Честотен речник на българската разговорна реч. С., 1987.
- Пашов, 1981: Пашов, П. Изговор на групи гласни в българския книжовен език. – В: Българската книжовна реч. С., 1981.
- Правописен речник 1983: Правописен речник на съвременни български книжовен език. С., 1983.